

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

1936-ųjų metų DEKLARACIJA

2012-09-20

ŽURNALAS: NAUJASIS ŽIDINYS-AIDAI

TEMA: Istorija

AUTORIUS: Kęstutis Skrupskelis

DATA: 2012-09

1936-ųjų metų DEKLARACIJA

Kęstutis Skrupskelis

Jaunujų katalikų 1936 m. politinė deklaracija ir šiandien aktuali, – kai kuriais atžvilgiais net aktualesnė negu prieš gerą dešimtmetį, kai pirmą kartą man prireikė ją paliesti¹. Tada teko duoti atkirtį tik keliems su deklaracija vos paviršutiniškai susipažinusiems ideologiniams priešininkams², o dabar matyti ženklą, kad tam tikri priekaištai įsisunkia ir į akademinį folklorą.

Norim to ar nenorim, bet ne kas kitas kaip katalikai, ir būtent jų ateitininkiškoji srovė, ketvirtą dešimtmetį į gyvenimą paleido gausiausią ir pajėgiausią kultūrininkų bei visuomenininkų būrį. Tiriant ir rašant prieškario istoriją jų apeiti negalima. Tačiau priekaištai, neva jie fašistavę (ar dar blogiau), neleidžia tai išsakantiems istorikams pastebėti, kad stipriausia demokratinė opozicijos jėga buvo kaip tik jie, ateitininkai. Dabartinis momentas vėl sugrįžti prie šios temos svarbus ir tuo, kad pradeda rodytis ir dalykiški prieškario Lietuvos istorijos tyrinėjimai.

Kai kam gal pakyrės tekste pasikartojančios nuorodos į tautininkus. Toks turėtų atsiminti, kad Deklaracijoje buvo nusišaukta būtent į juos. Panašiai reikia suprasti pastabas apie auklėjimą: Lietuvoje, kaip ir Italijoje ar Vokietijoje, aršiausiai varžytasi dėl jaunimo auklėjimo.

*Į organiškiosios valstybės kūrybą yra stambus nepriklausomos valstybės laimėjimas: Rusijos imperijoje lietuviai buvo per toli nuo politinių centrų, kad būtų galėję deramai rūpintis valstybės pagrindais. O pasiekus nepriklausomybę politinės filosofijos dar reikėjo palaukti: kokiais 1930-aisiais tam nebūtų užtekę pajėgų. Teisingai deklaracija apibūdinta nepasirašytoje apžvalgoje *Židinyje*: ją „reikia laikyti pirmuoju savarankiškesniu naujosios mūsų inteligentijos kartos pasisakymu“³.*

Tai buvo jaunų ateitininkų žodis, griaunantis tautininkų propagandą, neva visa sveika tauta dirbanti kartu su jais, o opozicijoje – tik saujelė seimų laikų veteranų, gyvenančių

gerų dienų prisiminimais. Iš šešiolikos pasirašiusių beveik visi buvo režimo smaugio katalikiško Teologijos-filosofijos fakulteto auklėtiniai, septyni – apgynę doktoratus Europos universitetuose. Lyginant su studentų gausnesniu Humanitariniu fakultetu, kontrastas akivaizdus: nors tautininkai tvirtino priešingai, ne Humanitarinis, o Teologijos-filosofijos fakultetas pritraukdavo gabesnius ir juos geriau parengdavo⁴.

Ar ne kaip tik dėl šio kontrasto kai kurie tautininkų žurnalistai suskubo užtikrinti, kad deklaracijoje nesama nieko nei vertinga, nei nauja? Pavyzdžiui, tautiniam jaunimui auklėti skirtoji *Jaunoji karta* rašo: „Saujelės partinių davatku, buvusių partinių vadų vis įsikandę nešiojasi senas pažiūras, nė kiek nemokėdami ir nepajėgdami suprasti laiko dvasios, didžiojo tautiško atgimimo. [...] Kai kurie jauni veikėjai, aktyvus ateitininkai, net savotišką valstybės santvarką „kuria“ ir diskutuoja. Nors toji santvarka nėra naujas dalykas. [...] Ką gi vyrai sumanė „gelbėti“ Lietuvą, atnešti jai išganymą“. Juos laiminantis ateitininkų ideologas Stasys Šalkauskis ir senų laikų kiršintojai, būtent partijų vadai. Tuo tarpu visiems sveikai galvojantiems aišku, kad piliečiams rūpintis nėra k(u)o: „Tautos Vado vedama, mūsų valstybė žengia teisingu keliu“. Deklaracija tėra „bandymas atgauti krikščionių demokratų prarastas pozicijas“, nes tauta pasitiki Tautos Vadu ir tautiškų organizacijų rėmuose kūrybingai dirba⁵. Nors ir ne paniekinamu tonu, panašiai atsiliepė ir būsimasis išėivijos liberalų ideologas Vincas Rastenis: daugmaž viskas randama Tautininkų sąjungos įstatuose, tik tiek, kad deklaracijoje tai miglota, o įstatuose – aišku. Teisingai pastebėjęs, kad deklaracijai įgyvendinti reikėtų konkrečių įstatymų, jis nusiskundžia, kad joje nenurodyta, kokie tie įstatymai turėtų būti. Pasak Rastenio, filosofuojama ir išsisukinėjama nuo praktikos klausimų, nes visi autoriai yra daugiau ar mažiau filosofai: tarp jų nėra nė vieno valstybės teisės specialisto⁶.

Rastenis tik prabėgomis palietė valstybinio totalizmo klausimą, pasitenkindamas užtikrinimu, kad tautininkai totalizmo nesiekia. Šiuo atžvilgiu išvalgesnis pasirodė kitas būsimasis išėivijos liberalas – Vincas Trumpa. Pripažinęs, kad „teorijoje, tai graži, nauja ir originali visuomeninė ideologija“, jis pabrėžė, kad ji „tolima autoritetiniams ir diktatūriniais režimams“. Naujosios ideologijos centre stovįs demokratinėje santvarkoje gyvenantis laisvas kūrėjas⁷.

Ironiška, kad kartais dar ir dabar priekaištaujama, neva deklaracija esanti fašistinis dokumentas, nors priekaištautojai paprastai esti iš į totalizmą linkusių tautininkų kilę išėivijos liberalai. Tačiau kadangi esu šiuo klausimu pasisakęs jau anksčiau, čia pasitenkinsiu tik išryškindamas kelis momentus⁸. Dėl tos pačios priežasties nėra reikalo išsamiau dėstyti ir deklaracijos turinio.

Deklaracijos filosofinius rėmus sudaro, kaip teisingai pastebėjo Trumpa, žmogaus kaip individo skyrimas nuo žmogaus kaip asmens – jau vien dėl to negalima deklaracijai primesti fašizmo. Individas tai daugiau ekonominis žmogus, o asmuo – tas pats žmogus kaip kultūros kūrėjas. Ir fašistinis, ir komunistinis totalizmas visą žmogų palenkia valstybei, – šis bruožas ryškus ir tautininkų pedagogikoje bei kultūros politikoje⁹. O deklaracijos autoriai tik individus subordinauja valstybei, asmenis iškeldami virš jos. Bet kokio totalizmo atstovui visiškai svetimas būtų toks teiginys: „Kiekvienas kūrybinis veiksmas kyla iš giliausių asmens gelmių ir todėl yra autonomiškas“. Valstybė privalanti globoti ir saugoti asmenis, bet negalinti jų valdyti.

Iškeldama laisvą asmenį kaip kultūros kūrėją, deklaracija protestuoja prieš Europoje įsigalintį ir Lietuvos neaplenkusį valstybinį totalizmą. Šita prasme deklaracija išreiškia ir Igno Skrupskelio principinę orientaciją. Viename tekstų apie literatūros lobius deginančias minias jis yra rašęs: „Jos jautėsi laimėjusios ir triumfališkai žygiuojančios į naują ateitį“¹⁰. Cituoto deklaracijos teiginio šviesoje šis pasisakymas įgauna gilesnę prasmę: triumfuojanti minia yra asmens gelmes naikinančios totalitarinės valstybės gaminys. Verta pastebėti, kad pasaulinėje parodoje Paryžiuje kaip sovietinio totalizmo išdavą jis tematė vadą ir beveidę minią¹¹. Kandesnė šiame fone atrodo ir jo frazė rašinyje apie Antaną Smetoną: „individo laisvė nebuvo jo laikoma nusikaltimu tautos vienybei“¹².

Prie Georgo Hegelio pratęs filosofas rašytų maždaug taip: totalizme tik Vadas yra laisvas. Tai yra tik Vadui priklausanti kūrybinė iniciatyva, o visi kiti – minia. Vėl verta prisiminti, kad vado kultas ir pareiga paklusti – vieni ryškesnių tautininkų pedagogikos bruožų.

Jaunieji katalikai nebuvo mūsų laikų individualistai. Mes kalbame, tarytum žmogaus asmenybė būtų gamtos dovana, kurią tereikia surasti ir išskleisti. O jiems asmenybė buvo kūrinys, sunkių pastangų vaisius, formuojamas ir paties žmogaus, ir tautinių bei religinių bendruomenių, dirbant idealų šviesoje. Tai galvosena katalikiška ir šalkauskiška. Tautininkai irgi pripažino, kad asmenybės ne dovanotos, bet išugdomos. Tačiau, vardan vieningos tautos, vienybę suprasdami unitariškai, jie siekė auklėti visiems privalomos tautiškos ideologijos rėmuose. O Šalkauskis ir jaunieji katalikai siekė diferencijuotos vienybės, kaip priešpriešą tautininkams skelbdami vienybės įvairovėje idealą.

Deklaracijoje fašizmo ir tautininkų kritika nepasilieka paslėpta filosofinėse subtilybėse, ji reiškiamą ir atvirai. Štai pastebėjus, kad autoritetizmas asmeniui palieka mažai kūrybai būtinos laisvės, teigiama: „Todėl ir lietuviškąjį autoritetizmą galima laikyti tik pereinamąja mūsų valstybės gyvenimo forma“. Deklaracijos autoriai sutinka, kad perversmas ir tautininkų režimas, nežiūrint trūkumų, Lietuvos vystimesi atliko teigiamą vaidmenį, sutramdydami anarchijon linkusią parlamentinę demokratiją. Bet laikydamasis toliau, autoritetizmas nešias kraštui mirtį: „Kiekvienas sustingimas, vistiek ar jis būtų liberalistinėje demokratijoje ar autoritetizme, neša valstybei mirtį, nes užmuša kūrybinę tautos energiją“. Todėl esą būtina iš autoritetizmo pereiti į organiškąją santvarką. Perėjimo prielaida yra į gyvenimą įsiliejanti nauja karta, nedalyvavusi kuriant nei parlamentarizmą, nei autoritetizmą.

Autoritetizmą griautų ir administracinio aparato reforma, jį pertvarkant ne lojalumo, bet kompetencijos pagrindu. Ir Sovietų Sąjungoje, ir Vokietijoje, ir Italijoje kadru politika atliko centrinių vaidmenį: režimai įsitvirtino įdarbindami režimo ideologijai palankius, patikimus žmones. Panaši padėtis buvo susiklosčiusi ir Lietuvoje. O deklaracijoje rašoma: administracinio aparato „sudarymas turėtų būti vykdomas racionalios atrankos priemonėmis, kuo plačiau vartojant konkursinius būdus“.

Valstybę taip pat turėtų riboti kultūrinė autonomija ir korporatyvinė santvarka. Apie pirmąją deklaracijoje rašoma: „Nuo politinių krašto institucijų, kuriose būtų sukonzentruoti politiniai šalies reikalai, turėtų nepriklausyti ideologiniai ir religiniai reikalai“. Kaip žinia, to meto totalistiniai režimai savinosi ideologijos monopolį.

Lietuvoje, pasak tautininkų, Tautos Vado neklausantys tik visuomenės puvėsiai – pogrindžio grybai, kaip ateitininkus kartais vadindavo tautininkų spaudoje. O deklaracija, skelbdama kultūrinę autonomiją, iš principo atmets fašistinės valstybės centrinę instituciją – Tautos Vadą. Ne jis, kaip kartais skelbta, nustatys auklėjimo gaires, bet atitinkamos religinės, idėjinės, tautinės bendruomenės. Kultūrinė autonomija valstybei patiki ekonominius, vidaus tvarkos ir užsienio politikos klausimus, o gyvenimą įprasminančias pasaulėžiūras palieka žmonėms ir valstybės nevaldomoms bendruomenėms. Pranas Dielininkaitis taip apibūdino autonomijos pasekmes krašto gyvenime: „Demokratinė valstybė, susidurdama su įvairiomis pasaulėžiūromis ir skirtingas ideologijas išpažįstančiomis visuomenėmis, joms visoms leidžia lygiomis teisėmis gyvuoti ir veikti. [...] Neturėdama savo eksklusyvistinės pasaulėžiūros, demokratinė valstybė sąžinės srityje paskelbia toleranciją ir neutralumą“¹³.

Kad būtų aiškiau, reikia pridurti, kad 1935 m. perorganizuojant tautininkų Lietuvių mokytojų sąjungą, buvo įvestas „skyrimo pradai“: valstybės prezidentas skiria pagrindinius sąjungos vadovus¹⁴. Šitaip narių skaičiumi gausiausia mokytojų sąjunga buvo atimta iš savo narių ir atiduota valstybei. Tokio tipo profesines sąjungas deklaracija vadino „pseudo-korporatizmu“, kuris „esti įrankis vienai grupei viešpatauti, arba priedanga pilietinėms bei visuomeninėms laisvėms panaikinti“. Dielininkaitis buvo smulkiai susipažinęs su mokyklų valdymu įvairiuose kraštuose, ir mokytojų sąjungos reorganizavimo negalėjo nepastebėti.

Asmens laisvė nukreipiama ir prieš kai kuriuos Bažnyčios hierarchus, reikalavusius, kad visi katalikiškai krikštytieji liktų pavaldūs bažnytinei teisei. Deklaracijoje skelbiama, kad reikalinga, jog „kiekvienas nuo bet kurios konfesijos atitrūkęs asmuo galėtų laisvai ir savarankiškai rinktis naujos pasaulėžiūros kelią“. Skrupskelio pažiūra civilinės metrikacijos klausimu yra nuosekli šio principo pasekmė¹⁵.

Kai kurių kritikų akyse fašizmu atsiduoda deklaracijos siūloma korporatyvinė santvarka. Tačiau koncepcijos šaknų reikia ieškoti ne Italijos fašizme, o katalikiškoje prigimtinių bendruomenių sampratoje. Kaip žinia, jas pabrėžė Leonas XIII, kurio socialinės enciklikos įkvėpė ateitininkus. Kad omenyje turimos prigimtinių bendruomenės, rodo ir toks pavyzdys: „Korporacijas sudarytų laisvos, aukštesnių organų kontroliuojamos darbdavių, darbininkų ir techninio personalo profesinės sąjungos“. Organizuotos visuomenės siekė ir tautininkai, tačiau valstybinio totalizmo rėmuose – skautų ir mokytojų sąjungos suvalstybinimas yra ryškūs tokios politikos ženklai. O deklaracijoje pabrėžiama, kad korporatyvinė sistema turi kilti iš apačios į viršų: ne valstybė žmones organizuoja, bet jie patys buriasi sekdami prigimtinus kultūrinius, religinius, profesinius ryšius. Šioje vietoje randama konstitucinė naujovė – „Vyriausioji Korporacijų Taryba“ ir „Korporacijų Rūmai“. Įtvirtintos atitinkamais įstatymais šios institucijos turėjo riboti valstybės sferą.

Kad omenyje turėtos ne fašistinės korporacijos, prisimena ir Antanas Maceina, teigdamas, kad Pijaus XI enciklika *Quadregesimo anno* buvusi vienas pagrindinių deklaracijos idėjinų šaltinių. Jis taip pat liudija, kad mąstant apie būsimosios organiškios valstybės konstituciją, buvusi prisiminta ir „įprasta J. Locke demokratijos samprata, būtent: trijų galių (parlamento, vyriausybės, teismo) nepriklausomybė viena nuo kitos“¹⁶.

Galima tekste įskaityti ir pastangas apraminti tautininkus, užtikrinti, kad nenorima jų vienu mostu išmesti į gatvę. Pasirodo, organiškoji valstybė kuriama „laipsniškos evoliucijos keliu“, valstybei priimant įstatymus ir palaikant tas institucijas, „kurios sudarytų korporatyvinės santvarkos ir kultūrinės autonomijos pradus“. Nuosekliai šia dvasia jaunieji katalikai propaguos Kultūros fondo steigimą, – deja, ir autonomijos srityje tautininkai laikėsi totalizmo, Lituaniškos institutą pavadindami Antano Smetonos vardu.

Deklaracijoje visi kviečiami įsijungti į tolimesnes diskusijas. Tačiau tekilo nevaisinga audra, vėl parodžiusi, kad stipresnes intelektines pajėgas telkė ateitininkai, o tautininkai nesugebėjo pakilti ligi jų lygio. Savo mokinių ginti stojo Šalkauskis, skelbdamas, kad deklaracijoje atsispindinčios jo mintys: „iki šiolei mano kelias buvo beveik vienišo kelias. Dabar man pasidarė drąsiau ir džiaugsmingiau“. Dienos kontekste reikšminga, kad jis skelbė autorius esant „moraliai ir intelektualiai aukštai kvalifikuotais intelektualais“, tarytum nuspėdamas, kad tautininkai deklaraciją menkins, esą tai neišmanėlių vaikėzų darbas. Kaip matėme, tokių atsiliepimų buvo.

Autorius Šalkauskis pažinojo gerai – ir universitete, ir ateitininkų veikloje. Jo atestacija reikšminga: „nei vienas iš jų nėra susikompromitavęs visuomeninio gyvenimo plotmėje“. Jie „nepartyvūs žmonės“, ne todėl, kad partijos uždarytos, bet todėl, kad jiems nepartyvumas yra „laisvas apsisprendimas ir vidaus stilius“¹⁷. Vertinant jaunujų katalikų idėjas fašizmo bei autoritetizmo kontekste arba kad ir jų veiklą 1941 m. vasarą, negalima pamiršti šios Šalkauskio atestacijos. Jo akyse – tai aukštos moralės žmonės.

Nors jaunieji ne visada tarp savęs sutarė, po deklaracijos visuomenė į juos žiūrėjo kaip į daugmaž vieningą, savą ideologiją turinčią politinę jėgą. Tačiau vis tiek verta stabtelėti prie deklaracijos kilmės ir autorystės klausimo. Beveik tikra, kad bent šeši iš šešiolikos pasirašiusių ryškesnio vaidmens neatliko. Tai agronomas Balys Vitkus, pedagogas Ignas Malinauskas-Malėnas, kalbininkas Antanas Salys, geologas Česlovas Pakuckas ir rašytojai Antanas Vaičiulaitis bei Juozas Grušas. Pastarasis prisimena, kad pasitarimuose abu rašytojai nebuvo „laikomi labai rimtais“. Tačiau Grušo prisiminimuose aptinkame dėmesio vertą pastabą, apibūdinant pasitarimų dalyvių nusiteikimą: „Mes netroškom valdžios. Mes norėjome demokratiją kurti ant krikščioniškos moralės pagrindų“. Pasak jo, „mes rėmėmės savo gyvenimu ir Masaryko išvadomis“¹⁸.

Čekoslovakijos prezidentas Tomašas Masarykas mirė 1937 m. rugsėjo 14 d. Lietuvoje Masarykas buvo paminėtas su gilia pagarba: *XX amžiuje* rugsėjo 15 d. Juozas Brazaitis rašė: „Vakar pasirodė Kaune vėliavos perrištos. Daugelis kauniečių greitai sumetė, kad mirė Masarykas“. Skubiai parengtoje apybraižoje Brazaitis pabrėžia, kad Masarykas vyravo Čekoslovakijos politikoje ir kultūroje savo „asmenybės galia“. Taigi, laikantis deklaracijos apibrėžimo, jo autoritetas buvęs autentiškas, nes jo pagrindo reikia ieškoti „antasmėninėje srityje“: „Žmogus, pakludamas kitam, nepažemina savęs tik tada, kada jis šitame kitame jaučia aukštesnįjį pradą, dėl funkcijų, kompetencijos arba asmenybės“¹⁹.

Pasak Brazaičio, nuo Masaryko „atšoko“ fašizmas, nacionalsocializmas, diktatūra, nes demokratinėje „santvarkoje Masarykas matė daugiausia garantijų humaniškumui“.

Svarbus ir kitas momentas. Kad ir būdamas filosofas, Masarykas nebuvo „kabinetinis“. Jis neužsidarė abstrakcijose, bet filosofinių idėjų šviesoje siekė suprasti ir įvertinti konkrečią dabartį. Maža to, jis buvo „kovos“ žmogus, stengęsis savo idealus įgyvendinti per realią politiką. Sakyčiau, kad filosofinis dėmesys Lietuvos visuomenės dabarčiai yra pagrindis deklaracijos bruožas. Kaip matėme, Rastenis autoriams primetė filosofavimą. Tame yra tiesos. Tačiau jie nebuvo kabinetiniai filosofai.

Toliau svarstant autorystės klausimą, reikia atkreipti dėmesį į Keliuočio atsiminimus. Pasak jo, jis pats parengęs „jaunųjų katalikų“ politinės platformos „eskizą“ – „vengdamas partinių konkrečių teiginių“ – ir sudaręs sarašą galinčiųjų tokiai platformai užsiangažuoti. Būrys kelis mėnesius „intensyviai posėdžiavo“, pačiam Keliuočiui dėl užimtumo retai dalyvaujant. Pirmą kartą perskaitęs tokį Keliuočio pasisakymą, jį įvertinau skeptiškai, kaip pastangą susireikšminti, bet susipažinęs su Trumpos analize nuomonę pakeičiau: keliais atvejais Trumpa parodo deklaracijos ir Keliuočio minčių jungtis. Centre – laisvas kultūrą kuriantis asmuo. Keliuotis save laikė autoritetų nepripažįstančiu individualistu, prisimindamas „Šatriją“ jis aiškino, kad vieni – Paukštelis, Grušas, Grinius, Brazaitis – klausė Šalkauskio bei Ereto, o pats Keliuotis leidęsis naujų kelių ieškoti ir nenorėjęs priklausyti jokiai grupei²⁰. Atsižvelgiant į jo savivoką tikėtina, kad laisvo kūrėjo akcentas deklaracijoje yra jo.

Dokumento paskelbimo aplinkybes jis prisimena su nuoskauda. *Židinyje* paskelbti atsisakyta esą baiminantis valdžios represijų. Kad pavojun statoma *Naujoji romuva*, jis tuo metu nesupratęs, o kitiems leidinio likimas nerūpėjęs. Nutarta paskelbti kaip vedamąjį ir nepasirašytą, „kad visa atsakomybė už ją kristų man ir mano žurnalui“. Bet sprendimą galima paaiškinti ir kitaip, jeigu teisinga, kaip jis tvirtina, kad cenzūrai leidinio tikrinti neduodavęs. (Prieš platinant reikėdavo pristatyti du egzempliorius.) O deklaracijai pasirodžius, „valdžiai tai buvo tokia netikėta, apstulbinanti staigmena, kad ji negalėjo tuojau susivokti, kaip į ją reaguoti“. Tik vėliau, kai jis kaip vedamąjį publikavęs Kazio Pakšto straipsnį, atvirai kritikuojantį tautininkų politiką, numeris buvo konfiskuotas ir sudegintas²¹. Keliuotis taip pat tvirtina, kad kilus audrai kiti laikėsi pasyviai, jį vieną palikdami „kovoje su tautininkų valdžia ir jų spauda“. Buvo ne visai taip. Viena vertus, jis perdeda savo opozicines nuotaikas: *Naujoji romuva* laikėsi arčiau tautininkų negu *Židinys* – pirmame numeryje (1931 m. sausio 1 d.) paskelbti Smetonos linkėjimai. Kita vertus, Maceina ir Dielininkaitis stojo į kovą, toje pačioje *Naujojoje romuvoje*. O paskelbdamas minėtą nepasirašytą apžvalgą, *Židinys* atvirai išreiškė pritarimą.

Maceinos tekstas „Individas-asmuo ir valstybė“ plėtoja deklaracijos filosofinius rėmus – jį turėtų perskaityti visi, norintieji jauniems primesti fašizmą. Pasirodo, deklaracijoje siekiama derinti liberalistinį individualizmą su autoritetizmu. Kitame rašinyje Maceina pristato korporatyvinę santvarką istorijos filosofijos rėmuose: idėja aktuali, nes pati istorija nuo individualizmo pasuko „organiškos sintezės“ kryptimi. Tiesiogiai totalizmo klausimo jis neliečia, tik pačias korporacijas apibūdina kaip tarp atskiro žmogaus ir valstybės tarpininkaujančias struktūras, ir tuo valstybę atpalaiduojančias nuo „nereikalingų rūpesčių“. Vienu atveju įvardijama ir Lietuva: ten, kur valstybė per daug kišasi į korporacijų reikalus, auga narių nesąžiningumas²².

Be abejo, pagrindinis korporatyvizmo teoretikas tarp jaunųjų katalikų buvo Dielininkaitis, tai temai *Naujojoje romuvoje* paskyręs keturių dalių rašinį. Jis išsklaido

bet kokias fašizmo užuominas: tikras korporatyvizmas randamas Šveicarijoje, Liuksemburge, Amerikoje, bet Italijoje, nes tai fašistinė-totalistinė valstybė, jo nėra. Fašistinėje Italijoje vadinamosios korporacijos tėra valstybinės administracijos organai²³.

Lieka septyni vardai: Juozas Brazaitis, Jonas Grinius, Zenonas Ivinskis, Pranas Matvydas, Kazys Pakštas, Jonas Pankauskas, Ignas Skrupskelis. Tikriausiai jie visi buvo aktyvūs dalyviai, bet neradau pagrindo nė vienam priskirti konkrečios teksto dalies. Tikriausiai dalyvavo ir Stasys Bačkis, bet jis, kaip užsienio ministerijos tarnautojas, negalėjo pasirašyti. Galėjo prisidėti ir kunigas Stasys Yla.

Pasak Pakšto, grupė susirinkdavusi sekmadieniais 10 val., po mišių Įgulos bažnyčioje, dažniausiai pas jį patį, kartais pas Skrupskelį. Ivinskis teigia, kad galutinė redakcija buvusi priimta Maceinos bute, kada susiginčyta dėl asmens ir individo sąvokų aptarimo: Maceina „patiekė aiškias aptartis“. Kaip prisimena Ivinskis, savo rankas stipriai pridėję Brazaitis, Dielininkaitis, Keliuotis, Skrupskelis. Arūnas Streikus cituoja sandarbininko „Juodaitis“ pranešimą (1936-02-21), kad 1936 m. deklaracijos darbo grupę sudarę Juozas Urmanas, Dielininkaitis, ir Bačkis, o vėliau prie jų prisijungę Skrupskelis ir Juozas Leimonas²⁴.

Jau rašiau, kad deklaracijoje atsispindi Skrupskelio vertybės, o ne žodžiai. Tatjana Maceinienė, remdamasi Maceinos liudijimu, prieina prie kitos išvados. Pasak Maceinos, Skrupskelis jam atnešęs savo paties deklaracijos projektą, kuri rengdamas pasinaudojęs Keliuočio mintimis. Taigi Maceinienė Skrupskelį laiko pagrindiniu deklaracijos autoriumi²⁵. Bet man jos teiginys kelia abejonių: deklaracijoje nerandu nieko, ką Skrupskelis būtų paskelbęs savo vardu. Laisvo kūrėjo motyvas skamba keliuotiškai, korporacijos priklauso Dielininkaičiui, filosofinės subtilybės skiriant individą nuo asmens – Maceinai. Kultūrinė autonomija ir Lietuvos politinio vystymosi samprata veikia yra bendras turtas. Gal Skrupskelio vaidmuo iš tiesų buvo svarus, bet labiau kaip redaktoriaus, dailintojo, nes nerandu minčių, kurios natūraliai siejasi su jo vieno galvosena.

Jaunųjų būrys nebuvo pastovus: vieni priartėdavo, kiti nutoldavo. Todėl tikėtina, kad rengiant deklaraciją bus prisidėję daugiau nei šešiolika pasirašiusiųjų. Pasak Pakšto, būrys kartais buvo vadinamas „kultūrininkais“, kartais „16-kos daktarų klubu“. Skrupskelį jis vadina grupės seniūnu. Pakštas prisimena, kad diskusijose vyravo kultūros klausimai. Tačiau „buvo jų tarpe ir politikoje gerai nusimanančių, ypač Dielininkaitis, Urmanas; ogi Skrupskelis atrodė gerai sukirptas diplomatas“.

Kęstutis Skrupskelis (g. 1938) – filosofijos tyrinėtojas, istorikas, dėstė Pietų Karolinos universitete, VDU, šiuo metu profesorius emeritas, nuolatinis NŽ-A bendradarbis. Paskutiniu metu tyrinėja ir rašo knygas apie prieškarį Lietuvą: *Vaikų žaidimas: „Dvidešimto amžiaus“ karikatūros* (2008), *Ateities draugai: Ateitininkų istorija (iki 1940 m.)* (2010). Čia skelbiamas straipsnis yra skyrelis iš šiuo metu rašomos autoriaus tėvo – žurnalisto ir visuomenininko, 1934-1940 m. *Židinio* redaktoriaus Igno Skrupskelio biografijos.

¹ Žr. Kęstutis Skrupskelis, „Tariamasis jaunųjų katalikų kartos fašizmas“, in: NŽ-A, 1999, Nr. 4, p. 212-227.

² Tąkart akstinu prabilti tapo Leonido Donskio ir Liūto Mockūno knygos.

³ „Į organiškiosios valstybės kūrybą“, in: *Naujoji romuva*, 1936-02-23, Nr. 8, p. 169-175; *Židinys*, 1936, t. 23, Nr. 3, p. 349-351.

⁴ Bent privačiai ir tautininkai kartais pripažindavo katalikų pranašumą. Pavyzdžiui, sovietų nužudyto tautininkų žurnalisto Antano Valiukėno (1913-1946) biografijoje randama mintis, kad tautininkų intelektualinės pajėgos brendo lėčiau negu ateitininkų (Mečislovas Treinys, *Gyvenimas – meteoro skrydis: Žurnalisto ir rezistento Antano Valiukėno, jo kartos ir idėjų likimo apybraiža*, Kaunas: Neolitas, 2003, p. 110).

⁵ J. Audra (slapyvardis), „Pastabos“, in: *Jaunoji karta*, 1936-03-22, Nr. 12, p. 245-246.

⁶ Vincas Rastenis, „Pastabos apie valstybių santvarkas“, in: *Mūsų kraštas*, 1936-03-06, Nr. 9, p. 8; 04-10, Nr. 14, p. 8; 04-17, Nr. 15, p. 6; 05-01, Nr. 17, p. 6.

⁷ Vincas Trumpa, „‘Naujosios Romuvos’ ideologijos visuomeniniai pagrindai“, in: *Vairas*, 1936, Nr. 12, p. 439-444.

⁸ Išn. Nr. 1 minėtas straipsnis perspausdintas ir: *Lietuvos žydų žudynių byla = The case of the massacre of the Lithuanian Jews: Dokumentų ir straipsnių rinkinys*, sudarė Alfonsas Eidintas, Vilnius: Vaga, Vilniaus universitetas, Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas, 2001; „Organiškumas, katalikų akcija ir liberalioji srovė“, in: *Kultūros barai*, 2004, Nr. 1, p. 73-81; Nr. 2, p. 70-76.

⁹ Geras pavyzdys – dar vienas išeivijoje liberalu tapęs (kalbamu metu – tautininkas) Bronys Raila, kuris, apgailestaudamas, kad dar neturime kultūros politikos, aiškino: „todėl visame mūsų kultūriniame gyvenime klesti antitautinės, internacionalinės, „neutralios“, abejingos, nihilistinės, „estetinės“, asocialios, o dažnai savanaudiškos, egoistinės ir mūsų valstybės bei tautos pasirinktajai kelio linkmei, jos tautinei ideologijai, kultūrinėms nuotaikoms ir politiniam mintijimui aiškiai priešingos, destruktivinės tendencijos“ ([Bronys Raila], Antanas Valkiniškis, „Kultūrinės akcijos politika“, in: *Vairas*, 1936, Nr. 11, p. 246-256.) Jo receptas – pasimokyti iš Vokietijos ir Sovietų Sąjungos.

¹⁰ Ignas Skrupskelis, „Literatūra politinių idėjų tarnyboje“, in: *Židinys*, 1936, t. 24, Nr. 10, p. 303-314. Atkreipęs dėmesį į nacių deginamą literatūrą, jis pastebė: „Čia žinoma vėl atsiduriama į totalistinę nacionalsocializmo pasaulėžiūrą, kuri ketina perauklėti patį žmogų, suformuoti tokias asmenybes, kokias užbrėžia jos nuostatai“.

¹¹ Ignas Skrupskelis, „Eifelio bokšto šešėliai“, in: *XX amžius*, 1937-07-08. Sovietų paviljone, kuris labiausiai patraukė jo dėmesį, dominavo milžiniška Stalino statula.

¹² Ignas Skrupskelis, „Tautos vienybė – A. Smetonos publicistikos vedamoji mintis“, in: *Židinys*, 1934, t. 20, Nr. 8-9, p. 114-120. Pastebimas kontrastas tarp jaunojo Smetonos, siekusio skirtingų srovių bendradarbiavimo, ir tautininkų linijos, kad visi turintys įsilieti į vieną tautišką srovę.

¹³ Pranas Dielininkaitis, „Valstybė, auklėjimas ir mokyklinė laisvė“, in: *Lietuvos mokykla*, 1937, Nr. 5, p. 325-333.

¹⁴ *Tautos mokykla*, 1935-02-15, Nr. 4, p. 73.

¹⁵ Ignas Skrupskelis, „Metrikacijos klausimas“, in: *Židinys*, 1937, t. 25, Nr. 4, p. 498-499.

¹⁶ Tatjana Maceinienė, *Tikėjimas ir ateitis: Ignas Skrupskelis ir Pranas Dielininkaitis*, Vilnius: Aidai, 2006, p. 128. Parlamentinėse sistemose vyriausybę formuoja parlamentas, prezidentinėse – piliečių renkamas prezidentas.

¹⁷ Stasys Šalkauskis, „Romuviečių deklaracija“, in: *Naujoji romuva*, 1936-03-15, Nr. 11, p. 241-246. Šalkauskis daug dėmesio skiria organiškumo sąvokai, nurodydamas jos katalikišką kilmę. Išeitų, kad ja norėta atmesti kontraktines valstybių kilmės teorijas. Šalkauskis čia įsivėlė į polemiką su tautininkų ideologu Izidoriumi Tamošaičiu (*Naujoji romuva*, Nr. 21, 25, 31, 42), bet tai buvo tik bergždžias gnaibymasis. Maceina tvirtina, kad dėl deklaracijos pasisakyti Šalkauskį ragino Skrupskelis ir Juozas Keliuotis (Tatjana Maceinienė, *op. cit.*, p. 37).

¹⁸ Žr. Petras Palilionis, *Svajojęs gražų gyvenimą: Apmatai Juozo Grušo portretui*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2001, p. 102-103.

¹⁹ Autoriai įsivėlė į tankų brūzgyną. Bijodami liberalistinio individualizmo, jie gynė autoritetą. Tačiau kaip atskirti tikrą nuo netikro? Pavyzdžiui, galima argumentuoti, kad Hitleris atitiko visus tris kriterijus: funkcinį – jis kancleris, kompetencijos – jis sėkmingas politikas, asmenybės – jis daug ką paveikė savo asmenybės stiprumu. Taip pat, daugelio supratimu, Hitlerio lūpomis kalbėjo aukštesnysis pradas, tauta, iš tiesų – pati istorija. Bet reikia atsiminti, kad deklaraciją rašė katalikai. Kitaip nei mūsų laikais, jie tikėjo, kad pasaulėžiūros srityje esama objektyvių tiesų: Hitleris ne tikras autoritetas, nes per jį plinta klaidinga pasaulėžiūra. O štai Masarykas – tikras autoritetas, nes nors ir nutolo nuo Bažnyčios, jo idealas buvo „asmenybė, jos taurumas, humaniškumas, morališkas augimas“. Turime maždaug tokių kriterijų: netikras autoritetas yra antihumaniškas, nes kitus paverčia beveide, rėkiančia minia, o tikras – humaniškas, nes gerbia kito laisvę, kitame pripažindamas savitą iniciatyvos centrą.

²⁰ Juozas Keliuotis, in: *LNB*, f. 1, b. 46.

²¹ Juozas Keliuotis, *Mano autobiografija: Atsiminimai*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2003, p. 254-255. 1936 m. turinyje tokio Pakšto straipsnio nėra. Neatrodė, kad išlikusiuose komplektuose trūktų numerio. Ar tikėtina, kad vienu metu jis išvengė cenzūros? Manau, kad taip. Jis turėjo pažinčių vyriausybės sluoksniuose, savo ruožtu vyriausybė galėjo tikėtis, kad *Naujoji romuva* ateitininkus suskaldys. Faktas, kad *Naujosios romuvos* klubai už ateitininkus sendraugius buvo stipresni, nors klubuose daugiausia veikė ateitininkų augintiniai. Juozas Eretas (*Stasys Šalkauskis: 1886-1941*, Brooklyn: Ateitininkų federacija, 1960, p. 183) patvirtina, kad *Naująją romuvą* pasirinkta vengiant cenzūros, nes buvo „daugiau pagrindo tikėti“, kad cenzūra *Židinį* tikrins atidžiau. Maceina prisimena, kad Keliuotis ne vien sutiko, bet ir norėjo, kad deklaracija pasirodytų *Naujojoje romuvoje*. Tai tikėtina, kad kaip idėjų generatorius jis galėjo trokšti savo leidinį išryškinančios ideologijos. Juo labiau kad *Židinys* buvo ateitininkų leidinys ir jam nelabai tiko vienos ateitininkų grupės

opozicinės dvasios persunkta deklaracija. Maceina taip pat prisimena, kad jo bute deklaraciją pasirašant, Keliuotis tai padaryti atsisakė, teisindamasis, kad pasirašysiąs vėliau. Gal lemiamu momentu jis sumanė vyriausybės sluoksniuose pasitikrinti? Maceinos prisiminimus perteikia Maceinienė (*op. cit.*, p. 36). Savo disertacijoje (*Jaunųjų katalikų sąjudžio genezė, ideologiniai principai ir jų realizavimo praktika (1919–1940)*, Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2011, p. 64–65) Ramūnas Labanauskas įtikinamai argumentuoja, kad *Naująją romuvą* finansiškai rėmė su tautininkais bendrai dirbantys katalikai. Bet tada gilesnė mįslė: kodėl Keliuotis prisiimė globoti prieš režimą nukreiptą deklaraciją? Gal ir Keliuotis, ir režimas iš pradžių nesuprato, kuo visa tai gali baigtis?

²² Antanas Maceina, „Individas-asmuo ir valstybė“, in: *Naujoji romuva*, 1936-03-22, Nr. 12, p. 265–270; „Korporacinės idėjos aktualumas“, in: *Naujoji romuva*, 1936-03-27, Nr. 13, p. 289–294.

²³ Pranas Dielininkaitis, „Korporatyvinė santvarka organiškoje valstybėje“, in: *Naujoji romuva*, 1936-04-05, Nr. 14, p. 318–319; 04-12, Nr. 15–16, p. 344–347; 04-26, Nr. 17, p. 372–375; 05-03, Nr. 18, p. 397–399. Verčiant į mūsų laikų kalbą, korporatyvizmu siekta kurti tai, ką dabar vadiname pilietinę visuomenę, būtent nuo valstybės nepriklausomus, organizuotus iniciatyvos centrus. Maceina sekė to meto antropologiją. Jo samprotavimai apie prigimtinių žmonių bendruomeniškumą giminingi mūsų laikų argumentacijai, kad evoliucijos eigoje žmonių prigimtyje išsivystė altruistinis polinkis.

²⁴ Juozas Eretas, *Kazys Pakštas: Tautinio šauklio odisėja (1893–1960)*, Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1970, p. 93; Juozas Eretas, *Stasys Šalkauskis*, p. 183; Arūnas Streikus, *Diplomatas Stasys Antanas Bačkis*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras, 2007, p. 28.

²⁵ Tatjana Maceinienė, *op. cit.*, p. 34–35.